

Вплив філософії св. Томи Аквіната на філософсько-теологічну думку в Україні у працях Преосвященного Йосифа Сліпого

Українська суспільність щойно тепер починає по-справжньому відкривати для себе цілі пласти європейської та світової культури, які впродовж останніх сімдесяти років були штучно вилучені зі сфери духовного життя. Усе, що якоюсь мірою суперечило теоретичним засадам офіційної ідеології, або взагалі було поставлене поза законом, або нещадно фальсифікувалося. При цьому під шквал «розвінчальної» критики й осуду потрапляли не тільки безпосередні противники комуністичної доктрини, але й численні творці духовних цінностей, які жили задовго до часів великого комуністичного експерименту у колишній «советській» імперії.

До таких творців духовних підвалин європейської цивілізації належить Тома з Аквіну – великий філософ і теолог XIII століття, святий Вселенської Церкви.

Формування розгалуженої мережі вищих навчальних закладів – університетів стало одним з важливих факторів культурного піднесення Європи на порозі Ренесансу та Нового часу.

Бурхливому розвитку духовного життя Європи XIII століття сприяло також заснування в той час двох так званих «жебрачих» монаших чинів (орденів) – домініканців (1215 р.) та францисканців (1223 р.), які взяли на себе тягар науково-освітньої роботи.

І, нарешті, третім фактором, що послужив каталізатором розвитку тогочасної європейської духовності, було знайомство освіченої Європи із науковою та філософською спадщиною Аристотеля. І, власне, вирішальна роль у залученні аристотелізму до ідейно-філософського арсеналу християнства належить Томі Аквінському.

Для кращого розуміння світогляду цього велетня філософської думки згадаймо основні віхи його життєвого шляху.

Народився св. Тома 1225 року в Аквіно, що біля Неаполя, і походив із дуже знатної графської родини. П'ятирічного Тому батьки віддали в науку до знаменитого монастиря Монте Кассіно. Отримавши тут початкову, подальшу освіту Тома здобував в домініканській школі у Неаполі та у Паризькому університеті, заснованому 1211 року.

1252 року Тома здобув у Паризькому університеті перший науковий ступінь – бакалавра. У цей самий час він почав писати свою філософську працю «Сумма проти язичників». У 1261-1264 роках як надвірний теолог він перебуває на службі у Папи Урбана IV. Саме тут, у Римі, Тома розпочав писати свою знамениту «Сумму теології».

Тома Аквінський після ґрунтовних студій Аристотеля рішуче виступив проти аверроїстів у своїх творах «Про єдність інтелекту проти аверроїстів» та «Про вічність світу проти мурмурантів». Отже, важливістю філософської полеміки Аквіната з аверроїстами було очищення ним аристотелізму від арабо-юдейських матеріалістичних нашарувань.

Послідовний аристотелізм Томи спричинив також його виступи проти прихильників августинізму, який орієнтувався виключно на філософію Платона, а, радше, на його пізньоантичних інтерпретаторів – так званих неоплатоніків. Основні риси августинізму з філософії – це: кожне людське пізнання є наслідком безпосереднього Божого посвячення; в момент створення матерії у ній була закладена здатність до розвитку зародкового пізнання; у людини є багато істотних форм (плюралізм); першість перед розумом посідає воля (любов) тощо.

Слід наголосити, що у філософські суперечки, дискусії прихильників августинізму та томізму учительський уряд Церкви не втручався, позаяк ці наукові диспути не загрожували християнській католицькій вірі чи моральності. Навпаки, вони поглиблювали християнські правди віри, даючи їм філософське обґрунтування.

Св. Тома Церквою названий *Doctor Angelicus* («Ангельський Доктор») та представлений як *Doctor communis* усіх католицьких напрямів і теологічних шкіл [1]. Авторитет св. Томи щораз більше уподібнювався до авторитету Отця Церкви. І в наш час він дійсно залишається *Doctor communis* – у своїй повазі до традицій, в інтелектуальній сміливості шукань ясності, прагненні до систематизування і зведення поодиноких проблем до першопринципів, у розрізненні й поєднанні розуму та Об'явлення, природи і ласки (благодаті), світу і Церкви, в сумлінності мислення і покірній глибокій повазі перед Богом. Ужинок Ангельського Доктора – 20 томів *in folio*.

Преосвященний Йосиф про Св. Тома висловився так: «Тома – це вершок схолястичної спекулятивної творчості. Альберт зібрав увесь матеріал, тим уможливив своєму ученикови передумати його, упорядкувати, дати суцільний погляд і створити систему... Виходячи з твердих Аристотелевих основ, Аквінат ішов теза за тезою і консеквентно вияснявав і справляв погляди своїх попередників і сучасників. Та у філософії не йшов безкритично за Стагіритом (пр. Бог є не лише найбільшою мудрістю, але й найбільшою добротою), але в багатьох його справив і доповнив, а тим самим і посунув філософію вперед» [2].

Найбільшою заслугою томізму історики філософії вважають те, що в ньому проблема віри і розуму вперше знайшла гармонійне вирішення. Тома Аквінський однаково об'єктивно та недвозначно визнав як права Бога й Одкровення, так і права розуму [3]. Щоправда, Тома визнає: існують деякі істини, як, наприклад, безсмертність душі, які однаково доступні розумові й Одкровенню, однак, загалом беручи, віра та розум належать до різних сфер.

Царина знання, в переконанні Аквіната, є надзвичайно широкою: розум пізнає не тільки світ матеріальних речей, але також Бога, його існування, особливості та діяння. Деякі істини, однак, недоступні розумові, як, наприклад, Пресвята Трійця, первородний гріх, втілення, створення світу в часі тощо. Важливо наголосити, що, за Томою, хоча деякі правди віри є непідвладними розумові, вони, однак, йому не суперечать. Не може бути протиріччя між Одкровенням і розумом. Не існує про одну й ту ж річ подвійної істини, об'явленої Одкровенням і виведеної розумом, бо всяка істина походить із одного джерела – від Бога.

На цьому постулаті буде Тома Аквінський свою концепцію співвідношення філософії та теології. Філософія, якщо й служить теології, то лише в тому сенсі, що готує ґрунт для віри (*philosophia est praeambula fidei*), захищає її та відстоює. Оце, власне, і є знаменита концепція Аквіната про філософію як «служницю теології» (*philosophia est ancilla theologiae*), за яку його так немилосердно критикували «прогресивні» мислителі усіх часів та народів: від протестантвуючих ідеалістів XVI століття до войовничих матеріалістів XX століття. Як тут не згадати влучних слів Г. К. Честертона, сказаних ним про деяких із таких критиків: «Святий Тома Аквінський був одним із великих визволителів розуму. Сектанти XVI-XVII століть – рідкісні мракобіси – плекали легенду про мракобісся Томи» [4].

Оригінальною є онтологія Томи, яка опирається на аристотелізм. Його наука про буття – це, перш за все, наука про субстанції та універ-

сали. Поодинокі речі, і тільки вони, є субстанціями чи самостійними буттями. Це поміркований аристотелівський реалізм, за яким загальні імена (*universalia*) існують, але тільки у сполученні з одиничними речами.

Справжній філософський переворот здійснив Тома Аквінський в антропології. Його величезною заслугою було подолання традиційного дуалізму душі та тіла, який живився платонівським гілеморфізмом. Тома відкинув погляд Платона, розвинутий свого часу Августином, містичами і францисканцями, що тільки душа є людиною, а тіло – лише органом людини. Аквінат вважав, що людина – не людина як без душі, так і без тіла. За Томою, який і в цьому погоджувався з Аристотелем, тіло нарівні з душею належить до природи людини. Але якщо душа і тіло є паритетними складовими людини, то вони поєднані між собою? «Як форма з матерією», – відповідає Тома. Він трактує душу як форму органічної істоти, як активний первень цієї істоти. І людська душа є формою людини. Це – душа розумна, раціональна, оскільки розумове пізнання є прикметною рисою людини, що відрізняє її від інших живих істот.

Кінцеву мету людського життя Тома бачив у щасті, яке, згідно зі своєю геоцентричною та інтелектуалістичною філософією, він розумів як пізнання Бога. Отож, пізнання Бога як найвище благо людини, її найбільше щастя лягло в основу його політико-правової доктрини. Використовуючи філософію Аристотеля, Аквінат будує власну філософську систему, яку можна назвати християнським аристотелізмом [5].

Про велич і значимість філософсько-богословського вчення Томи Аквінського свідчить той факт, що інтерес до нього не згасає в світі до сьогодні. Впродовж останніх семисот років томізм переживав часи піднесення й занепаду, але ніколи не зникав безслідно з духовного арсеналу західної цивілізації.

Щоразу, коли європейську культуру вражала духовна криза, неминуче відбувався поворот до філософських джерел томізму.

Богословсько-філософське вчення святого Томи Аквінського відіграло помітну роль і в духовному житті українського народу. Вперше таку проблему як Святий Тома з Аквіну й Україна у 20-х роках ХХ століття поставив на науковому рівні Йосиф Сліпий, тоді ще молодий священник і науковець. У 1925 році він опублікував латиною дисертаційне дослідження «Про значення св. Томи Аквіната для Унії та про його вплив на східну теологію» [6]. Того ж року, вже українською мовою, він видає монографію «Св. Тома з Аквіну і схоластика» [2], яка в українській науці була першою спеціальною працею про цього велетня думки.

Дослідження молодого науковця Йосифа Сліпого про святого Тому Аквінського, а також його численні рецензії та відгуки на тогочасні зарубіжні томістичні дослідження [7] досить широко знайомили українську громадськість з духовною постаттю видатного філософа та богослова. Розглядаючи проблему «Святий Тома з Аквіну і Україна», Йосиф Сліпий на конкретних матеріалах показує, як філософія і теологія Аквіната впливали спершу на візантійське богослов'я, а згодом – на філософсько-богословську науку України. А вищезгадана праця «Значення Св. Томи з Аквіну для справи з'єднання» була призначена для доповіді на IV Унійному конгресі 1924 року у Велеграді. Однак від польських адміністраційних властей Йосиф Сліпий не отримав візи до Чехословаччини і тієї доповіді прочитати не зміг. Зате вона була опублікована у часописі «Богослов'я» (том III, кн. 1-2, 1925), а також була поміщена в «Актах Велеградського Унійного З'їзду» [6].

У своїх дослідженнях Й. Сліпий обґрунтував точку зору, що після падіння Константинополя (1453 р.) осередок східної православної теології змістився до Києва. Він показує, що зовсім неслухно деякі російські та українські автори новіших часів висловлюються зневажливо про схоластику як про суто західний витвір, як про щось нежиттєве, заскорузле тощо. Втім, схоластика і її найвизначніший вчитель – це багатовікова науково-богословська спадщина східних філософів: Платона, Аристотеля і таких визнаних світочів Східної Церкви, як Климентій Олександрійський, Орigen, св. Василій, св. Кирило Олександрійський, знаменитий богослов-схоластик Іван Дамаскин зі своїм твором «*Pege gmooseos*». Після Берестейської Унії (1596 р.), коли Київська митрополія пішла на зближення із Західною Церквою, томізм став активніше проникати в українське духовне життя. Київський митрополит Йосиф Велямин Рутський (1613-1637 рр.) першим запровадив у духовних навчальних закладах поряд із творами східних Отців Церкви «Сумму теології» Томи Аквінського. З того часу святий Тома з Аквіну став незаперечним авторитетом в уніатських навчальних закладах (рукописи про курси томістичної філософії та теології, які викладалися у василіанських духовних школах XVII-XVIII століть, збереглися до сьогодні!).

Преосвященний Йосиф Сліпий ретельно простежив вплив томістичного вчення на філософію та теологію Києво-Могилянської академії. У своєму капітальному творі про Києво-Могилянську академію Д. Вишневський пише, що у цьому навчальному закладі «авторитет Томи Аквінського ставився понад усі інші авторитети» [8]. Професори академії, автори бого-

словсько-філософських підручників Інокентій Поповський, Йосиф Волчанський складали свої посібники на основі праць св. Томи, користувалися його доказами і завжди посилалися на його аргументи: «Ось так вчить Тома, Скот, Альберт Великий, Авіценна та інші філософи-богослови, і ми з ними те саме твердимо». («Ita Thomas, Scotus, Albertus Magnus... cum quibus sit conclusion postar» [9]).

Під впливом Київської Академії значення св. Томи і схоластики стало помітним і в російській філософсько-богословській літературі, творцями якої були українці Симеон Полоцький, Теофан Прокопович, Теофілат Копатинський, Дмитро Туптало, Стефан Яворський та інші. Через цей вплив пізніші російські богословські та церковні чинники стали підозрювати «малоросів»-богословів у латинській ересі, твори українських богословів забороняли, палили, переслідували й самих авторів тощо [10].

До теми «Тома Аквінський і християнський світ» Йосиф Сліпий ще раз повернувся наприкінці 60-х років. У березні 1969 року в Римському університеті Анжелікум він виголосив наукову доповідь під зазначеною назвою, яка була опублікована в журналі «Angelicum» (1969, №46, fasc. 1-2, pp. 3-15.) [11].

У 20-30-х роках ХХ століття в Україні, а точніше в Галичині, спостерігається спалах інтересу до духовної спадщини святого Томи з Аквіну в контексті загального зацікавлення середньовічною філософією, зокрема томізмом, яке запанувало в Європі цього періоду. Поштовхом до такого зацікавлення стали два ювілеї: 600-ліття канонізації Томи Аквінського та 700-річчя з дня його народження, відзначені відповідно у 1923 і 1925 роках. З того, власне, часу походять перші українські дослідження про Тому Аквінського А. Іщука, Г. Костельника, Р. Ковшевича, Й. Скрайверса та ін. [12] і, передусім, наукові розвідки Йосифа Сліпого.

Їхня оцінка духовної величі Томи Аквінського була співзвучна характеристикам, що їх давали спадщині святого Томи видатні європейські християнські мислителі того часу М. Грабман, Е. Жільсон, Ж. Марітен. Під словами останнього, що томізм – це «одинокий рятунок серед нинішнього загального духовного хаосу» [13], усіми своїми працями міг би підписатися Преосвященний Йосиф Сліпий.

Література

1. ДВ (Кодекс доктринальних висловлювань Церкви) 3665 (Denziger Н., Schonmetzer А. Enchiridion symbolorum, Freiburg, 1963); ДВС 16 (Декрет про священницький вишкіл).

2. Св. Тома з Аквіну і схолястика. – Львів, 1925. – с. 92, Leopolis, накладом Богосл. Наук. Товариства. (Див. Твори Кир Йосифа, Верховного Архієпископа і Кардинала, Рим, 1969).

3. Jansen B. Die Geschichte der Erkenntnislehre in neuere Philosophie bis Kant. Paderborn, 1940, s. 127.

4. Честертон Г. К. Святой Фома Аквинский // Вечный человек. – Москва, 1991. – С. 275.

5. Іван Паславський. Святий Тома з Аквіну і його вчення в контексті української духовності // Київська Церква, № 4, 1999. – С. 20.

6. Див. Slipuj J. De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxus in theologiam orientalem // Богословія. – Львів, 1925, т. III, кн. I, С. 1-18.

7. Див. Рецензії Й. Сліпого на М. Грабмана («Богословія», 1924, т. II, С. 65-66, 250-252; Богословія, 1925, т. III, С. 128), Й. Штуфлера (Богословія, 1924, т. II, С. 213-217), А. Штепфера (Богословія, 1927, т. V, С. 45).

8. Д. Вишнеvский. Киевская Академия в первой половине XVIII столетия. – Киев, 1903. – С. 218.

9. Див. О. Мелетій Соловій, ЧСВВ. Митрополит Йосиф Сліпий як науковець // Богослов. – Нью-Йорк, 1962. – С. 64.

10. Acta IV. Conventus Velehradensis. P. 270-271.

11. Див. Богословія. Рим, 1969, т. XXXIII, кн. 1-4, С. 247.

12. Див. Іван Паславський, цит. Праця, С. 23.

13. Богословія, 1924, т. II, кн. 1-4, С. 251.